

Dobro a zlo [2001]

Vodňany, 10. 4. 2001 (pořadatelem původně navržený název: Dobro a zlo – pohádková minulost nebo naléhavá současnost?)

01

Toto téma jsem si nezvolil sám. Dávám přednost tomu, abych téma dostal uloženo, protože jinak vykládá o tom, co v tu chvíli strhuje mou pozornost a co je právě cílem mé aktuální práce, mého přemýšlení. Uložené téma mne z toho může vytrhnout, a to může být někdy velmi dobré, ale jindy nedobré, ba dokonce i mrzuté. Tímto nezvyklým způsobem se tedy dostáváme na konkrétním příkladu a v konkrétní situaci k tématu dnešního večera. Můžeme se tázat: je to dobré téma? Je dobré, že jsem byl vytržen ze své práce na něčem jiném? A je zejména dobré, že jste se vy nechali vytrhnout ze své zaměstnanosti jinými věcmi nebo ze svého odpočinku a přišli jste si poslechnout něco, o čem vlastně ani dost nevíte, o čem to bude?

02

Podtitul tématu dnešního večera připomíná jakousi „pohádkovou minulost“. Pohádky jsou ovšem jen takovými drobnými pozůstatky něčeho kdysi mohutného, převládajícího, ovládajícího všechno lidské myšlení, ale také všechen lidský život, a to právě tak život individuální jako společenský, totiž tzv. mýtu. A skutečně rozlišování dobrého a zlého má původ v mýtu; pokud máme k dispozici nějaké písemné památky z archaických dob, nacházíme v nich doklady tohoto rozlišování. A protože myšlení docela jistě nezačíná teprve s vynálezem písma, a daleko do minulosti mu předchází, máme všechny důvody předpokládat, že toto rozlišování je velmi starého, prastarého původu. Pak se ovšem musíme tázat, zda takové tázání má ještě dnes nějaké opodstatnění, zda má, ano, zda může mít ještě dnes nějakou platnost. Jestliže dnes už neuznáváme žádné divoženky, hastrmany, skřítky a podobnou havěť, kterou si vymyslili dávní lidé a mezi nimi dokonce i naši předkové, musíme se zamyslet nad tím, co z toho dávného odkazu máme ještě zachovat a čeho se už můžeme a dokonce máme vzdát, co máme opustit.

03

Je to zkrátka otázka našeho vztahu k tradici a k tradovanému. Svět se mění a my s ním; staří to říkali také tak, že mravy se mění (*tempora mutantur et nos mutamur in illis*). Tradice má vždycky dvojí stránku: je tu na jedné straně to, co má nebo může být tradováno, a pak tu jsou ti, kdo mají nebo mohou (a někdy také musí) tradovat. Ten totiž, kdo traduje, nemůže ono tradované prostě jen převzít a držet, jen uchovávat a oprašovat, neboť pak se ono tradování stane jakýmsi samoučelem, pouhým rituálem, vlastně šidítkem. Masaryk říkával, že se mu líbí řecký výraz LAMPADA PERIDIDONTES, což znamená: ti, co předávají svítilny, tedy také světlo. A vskutku na tom je cosi podstatného: tradovat nelze obraz světa kolem nás, ten se mění – ale s lampou lze předávat světlo, které je s to osvítit a tím vyjasnit obraz našeho dnešního světa. V našem případě se tedy musíme ptát, zda rozlišování mezi dobrým a zlým náleží k tomu starému, již dávno zašlému světu, anebo zda již tenkrát představovalo jakési světlo, díky němuž bylo možno se orientovat ve světě, jaký tehdy byl, a zda tedy můžeme mít naději, že toto rozlišování nám pomůže lépe vidět i náš dnešní svět, zda nám umožní mu lépe rozumět a lépe se v něm vyznat.

04

Nietzsche: moderna, modernita znamená nihilismus. Všechny dosavadní hodnoty jsou otřeseny, zbaveny hodnoty čili odhodnoceny, znehodnoceny, i ty nejvyšší, např. Bůh. Příběh bláznivého člověka (z *Radostné vědy*): Bůh je mrtev – vy jste ho zabili! Nietzsche není propagátor nihilismu, ale spíše odhalovatel toho, jak to s moderním člověkem, a to znamená také s námi, doopravdy vypadá. Kierkegaard, o něco mladší, ale stejně podivný prorok naší doby (k té stále ještě náležíme), sám o sobě říká, že je „špión v božích službách“; to dobře sedí i na Nietzsche. To, co mezi lidmi stále ještě přežívá, aniž by to brali dost vážně, je ono staré rozlišování mezi dobrem a zlem. Ale moderní člověk, spoléhající jen na vědu (které ovšem rozumí právě jen „pozitivisticky“), „ví“, že v přírodě není rozdílu mezi dobrem a zlem, že to je jenom nějaká lidská slabost, subjektivita, která je důsledkem výchovy, ale se skutečným světem nemá co dělat. Společnost se ovšem na nějakých pravidlech musí domluvit, a kdo nesouhlasí, musí být potrestán, ale ve skutečnosti není žádného dobra ani zla. Skutečný svět stojí mimo dobro a zlo. To je způsob, jak moderní člověk „řeší“ starou otázku, odkud se vzalo zlo ve světě, jehož Stvořitel je nanejvýš dobrý. Není žádného Stvořitele, a proto ani není žádného dobra – a tedy ani zla. Věci se jenom objektivně dějí, dochází k nejrůznějším situacím – a nám se to někdy jeví jako dobré, jindy jako zlé. Ale to je jen naše chápání, zatížené starými předsudky a skrupulemi. Ty je třeba odhodit a vidět věci, jak skutečně jsou, bez jakékoli zloby a beze všech jen lidských sympatií a zájmů (*sine ira et studio*).

05

Rozlišování mezi dobrým a zlým je někdy potřebné a užitečné, ale je nevědecké, protože je zcela závislé na našich lidských pohnutkách a ohledech. Dobro a zlo jsou jen subjektivně důležité, objektivně mezi nimi není rozdílu; jejich důležitost se ukazuje jen ve vztahu k nám, nebo ještě přesněji, v našem vztahu k nim – a je tedy zcela relativní. Do vědy – a ani do vědecké filosofie – to nepatří; může to být ovšem předmětem vědeckého nebo filosofického zkoumání. Psychologie a sociální psychologie nám může objasnit, proč se lidé tak divně chovají a proč tak podivně myslí, jako by byl nějaký věčný, objektivní, obecně platný rozdíl mezi dobrem a zlem, a to bez ohledu na to, co si o tom my lidé myslíme nebo nemyslíme.

06

Až dosud jsem vám neřekl vlastně nic nového, jen jsem ještě vyostřil celou situaci – a i v tom vyostření jsem jen využil myšlení, které tu už bylo a vždy znovu bývá formulováno některými nedávnými i současnými mysliteli. Před námi ovšem není úkol tomu všemu říci „ne“, prostě to odmítnout, popřít, a nechtít s tím mít nic společného. Je třeba se k něčemu rozhodnout, a je třeba k tomuto rozhodnutí mít náležité, platné důvody, tj. musíme být schopni takové své rozhodnutí platně zdůvodnit. Jestliže je moderní věda základnou toho, čemu se říká „evropský subjektivismus“ nebo „moderní relativismus“, pak ke každému zdůvodnění nějaké nového obratu, nového směru chápání světa i života nutně náleží zvládnutí onoho vědeckého způsobu a postupu myšlení. V dobách plných rozporů a dokonce chaotických, jak je také ta naše, se znovu objevují pokusy rozdělit svět na dva nové světy, a připustit, že v každém platí něco jiného. Mnoho lidí podléhá pokušení, že něco jiného platí ve fyzice a něco jiného ve společnosti, že vedle pravdy vědy je tu na ní nezávislá pravda náboženská nebo ideologická, že vedle logiky a důvodů rozumu tu je ještě nějaké iracionální a jakési zvláštní důvody srdce. Toto schizma, či lépe: toto schizoidní myšlení je po mém soudu třeba rozhodně

odmítnout. Pravda je jenom jedna, a – jak říkal Emanuel Rádl – je zároveň správná, mravná i zbožná (v *Romantické vědě*). To je ovšem jen postulát – musíme to také provést, a to tak, abychom vyhmátli jádro onoho rozšířeného omylu, proti kterému se stavíme, a naopak abychom dokázali vyslovit své důvody tak, aby přesvědčily každého, kdo je ochoten a schopen myslet – ostatně právě *sine ira et studio*. Je totiž zvláštní, že téměř všichni ti vědci a myslitelé, kteří kladou takový důraz na objektivitu, jsou přímo zaslepeni, když jde o některé jejich předsudky. A právě ty předsudky musíme teď vytahovat na světlo a ukazovat, že před kritickým rozbořem neobstojí. Zvolme si nějaký konkrétní příklad, abychom měli před sebou něco pevnějšího než pouhé abstraktní úvahy.

07

Položme si otázku: je dobré, když svítí slunce, a zlé, když prší? Nebo snad spíš naopak? To je příklad nesprávně, falešně položené otázky. V čem je ona chyba? V tom, že jsme odkrojili, odsekli důležitý kontext, tj. celou řadu souvislostí, důležitých pro to, abychom mohli na otázku správně odpovědět. Tento odkaz na souvislosti, na kontext, ovšem nesmíme chápat jako nějakou „pouhou subjektivitu“, jak se to obvykle vykládá. To, že třeba pro zemědělce je déšť dobrý, že je dokonce někdy záchranou po dlouhé době sucha, není věc subjektivní: pole skutečně ten déšť už potřebovala, pokud neměla být ohrožena úroda. Na druhé straně někdo po přestálé a ještě komplikacemi doprovázené chřipce jde po prvé, ještě v rekonvalescenci na procházku, ale je zastižen silným deštěm, ba přívalem. Pro takového člověka je promoknutí skutečným ohrožením, které nemůže být odbyto jako nějaká subjektivita. To, že slunečné nebo deštivé počasí nevyhovuje všem lidem stejně, neznamená, že kromě jejich jistě subjektivního hodnocení tu není něco pevného, nepochybného ve věcech samých.

08

My si však musíme především uvědomit, že příslušný kontext nekončí oním zájmem zemědělce nebo ohrožením rekonvalescenta. Jde-li o slunečné nebo deštivé počasí, můžeme – a chceme-li pečlivě zvážit vše, co k naší otázce náleží, pak musíme – položit otázku ještě jinak: je dobré nebo nedobré, špatné, že se slunečné a deštivé počasí střídá? Tady jde také o kontext, ale takový, který se už netýká konkrétního zemědělce v konkrétní situaci (např. po dlouhém suchu), nýbrž zemědělství vůbec. A vlastně nejen zemědělství, týká se rostlinstva všeobecně, ať už je ho v zemědělství využíváno nebo ne. A můžeme se tázat dál: je dobré, lepší či horší, že se obojí střídá tím či oním způsobem? Na Zemi jsou místa, kde doba dešťů trvá bez přestání několik týdnů, a kde naopak doba sucha ohrožuje vše živé, rostlinstvo i živočišstvo. Byly doby ledové, kdy – alespoň na některých, ale velmi rozsáhlých místech – vůbec nepršelo, jen padal sníh. A jsou místa, např. na Sahaře nebo v pouštích za Skalnatými (dnes: Skalnatými) horami, kde třeba celý rok nebo několik let nepadne ani kapička. (Přežijí tam leda některé kaktusy.) A např. na Marsu nebo na Měsíci neprší vůbec, zatímco na Venuši (podobně jako kdysi také na Zemi) prší takřka neustále (ovšem není to voda, jak ji známe z našich dešťů). Najednou se nám v širších souvislostech ukazuje, jak je důležité střídání dešťů se slunečnými dny pro rostliny i pro živočichy, byť v různé míře. Slunce je důležité jako zdroj energie, voda jako pro veškerý život nezbytná sloučenina. Tak se od úzkého kontextu – zemědělec nebo rekonvalescent – dostáváme k širšímu kontextu – až k onomu nejširšímu fenoménu života vůbec.

09

A můžeme pak položit otázku: je dobrá planeta oživená, anebo neoživená? Je lepší život, se vším, co k němu náleží, anebo je lépe vůbec nežít? A zase to můžeme vztahovat konkrétně k jednotlivé osobě, např. k sobě nebo ke svým nejbližším, ale také ke všemu živému. Staří Řekové měli přísloví (zachytil je jeden jejich dramatik), že nejlepší ze všeho je vůbec se nenarodit; a druhé nejlepší že je co nejdříve po narození zemřít. Řekl bych, že to vůbec nebylo obecné mínění, ale jistě mínění hodně rozšířené a neznámé. Staří filosofové měli silnou tendenci se osvobodit od hlediska pouze lidského a odmítali tzv. antropomorfismus (např. Démokritos – jsou jen padající atomy – a prázdno, v němž padají; vše ostatní je pouhé zdání). Ale byli dokonce i později filosofové a vědci, kteří život z vesmírného hlediska viděli jako nákazu, např. Jeans jako „plíseň“ na jednom nepatrném zrníčku vesmírné hmoty, zatímco celý Vesmír je vůči životu lhostejný a většinou přímo nepřátelský. A raný Bergson, vitalista, který život bere naprosto kladně, přichází s myšlenkou, že pokročilí obratlovci, zejména pak primáti a člověk, jsou jakousi chybnou, mylnou cestou vývoje, a předvídá nejslibnější budoucnost hmyzu.

10

Řekl bych, že právě v této pitoreskní podobě se vlastně vyjevuje onen základní problém, který jsme už naznačili, totiž problém tradice. Nemůžeme odvrhnout vše a nemůžeme chtít začínat znovu, takříkajíc „na zelené louce“. Aristotelés je vlastně tou hlavní autoritou pro evropské středověké a dokonce i novověké myšlení (ač byl vehementně odmítán, ale z nepochopení a na základě předsudků): a ten se v jedné důležité věci (mimo jiné!) vzepřel svému učiteli. Platón připouštěl, aby si filosof – a to tehdy znamenalo také vědec – vypomohl za jistých okolností mýtem, aby mohl jít rychleji dál ve svých úvahách, které na onom mýtu ovšem nestaví; a považoval to za přípustné odložení některých problémů, které v tu chvíli je možno považovat za přijatelné, protože hlavní směr úvahy neohrožující. Aristotelés to považoval za vědecky nepřípustné (pohříchu však se právě v tomto bodě dopouštěl jakýchsi intelektuálních podvodů, tzv. sofismat, ale to nechme stranou; dodnes něco podobného nacházíme i u největších myslitelů). Vztah Aristotela k Platónovi je přímo ukázkový; Platón se o tom prý vyjádřil takto: A. si počíná jako nezvedené hříbě, které nejprve svou kobylu vysaje, a pak ji nakopne. Dodnes rozlišujeme mezi filosofy, kteří jsou spíše platoniky, a filosofy, kteří jsou spíše aristoteliky. A přece byl Aristoteles beze všech pochyb platonikem! Bez navazování na předchůdce není a nemůže být žádných nových myšlenek, bez velkých Platónů nejsou žádní noví Aristotelové myslitelní.

11

Jsou však v tradici také chyby, společné Platónům i Aristotelům. A jednou z takových velkých chyb byl předsudečný předpoklad, že je něco takového jako „dobro o sobě“, „dobro v úplnosti“ (tzv. *summum bonum*) – u Platóna to je „idea dobra“, nejvýše postavená mezi ostatními ideami ve věčném světě idejí, a u Aristotela je to „první a poslední příčina“, TÉLOS veškeré skutečnosti (a tímto cílem je rovněž nehybnost – pohyb je jen dokladem, že věci nejsou na svém místě).

12

Není čistého, absolutního „dobra“ – neboť takové dobro by ostatně nebylo k ničemu – jaký smysl by mohlo mít „dobro“, naprosto oddělené ode všeho ostatního a nemající žádného vztahu k čemukoli jinému? Musíme proto

přijmout jistou relativnost, tj. vztaženost dobra – např. vztaženost k nám osobně, k lidem vůbec, ke všemu živému – a možná i k celému Vesmíru. Takové dobro ovšem nemá nikdo ve své moci, nikdo není jeho autorizovaným správcem ani vykladačem.

Přípravné poznámky

a) otázka dobra a zla je stará, vždyť povstala v lidských myslích daleko dříve, než sahají počátky filosofie, dokonce daleko dříve, než lidé začali psát a jen spolu promlouvali a rozprávěli – má tedy svůj původ v mýtu, v mytickém vědomí a myšlení – odtud asi ona slova o „pohádkové minulosti“, která jsem si nevymyslel já, ale pořadatelé

b) základní chyba dosavadního uvažování o dobru a zlu je nejprve v jejím objektivizování, a později v jejím subjektivizování: *summum bonum* není ani předmětnou daností, ani jen naším subjektivním hodnocením

c) problém „dobra“ a „zla“ je starý, sahá daleko před počátky filosofie, ba daleko před vynález písma – slova „pohádková minulost“ mohou být pochopena jako poukaz k tomu, že tento problém měl svou důležitost a váhu již v nejstarších dobách mytických

d) co vlastně rozumíme slovy „dobrý“ a „zlý“ ? – a jaký je vztah mezi obojím? Jaký je dále vztah mezi oním rozpoznáváním dobrého a zlého a – na druhé straně – mezi „jsoucím“ a „nejsoucím“?

